

تاريخ

کانال تخصصی "تاریخ من"

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تهیه و تنظیم:
ماندانا فرهمند
دیر تاریخ

سال تحصیلی:
۹۹-۱۴۰۰

کانال تخصصی تاریخ من @tarikheman3

درس چهارم
آغاز حرکت مردم علیه استبداد
داخلی و استعمار خارجی

مظفرالدین شاه

در اواخر دورهٔ سلطنت ناصرالدین شاه، مردم، رفته رفته اعتراض خود نسبت به حکومت قاجار را آشکار کردند. ترور ناصرالدین شاه، آخرین نمونهٔ این نارضایتی عمومی بود. او پادشاهی خودکامه بود که در طی حکمرانی پنجاه ساله اش، با شیوه های استبدادی، از ابراز علنی انتقادهای مردم جلوگیری می کرد. جانشین او، مظفرالدین شاه، فردی سست عنصر، بی اراده و بیمار بود و توانایی سروسامان دادن به امور کشور را نداشت. مظفرالدین شاه، عینالدوله را که فردی مستبد بود، به عنوان صدراعظم انتخاب کرد و ادارهٔ مملکت را به او سپرد.

مظفرالدین شاه نیز مانند پدرش، سه بار به اروپا سفر کرد. پیامد این سفرها، هزینه‌هایی سنگین بود که دولت با گرفتن وام از بیگانگان، آن را تأمین می‌کرد و در مقابل، دستاوردی برای اقتصاد، علم و صنعت ایران نداشت. هم‌زمان، در روزنامه‌ها ماجراهایی از این سفرها درج می‌شد و خشم عمومی را برمی‌انگیخت. خشونت‌های عین الدوله و حاکمان ایالت‌ها، همراه با فقر عمومی و رکود شدید اقتصادی نیز، بر این نارضایتی‌ها می‌افزود و کشور را در آستانهٔ یک شورش سراسری قرار می‌داد.

محرم سال ۱۳۲۳ ق / فروردین ۱۲۸۴ ش مناسب‌ترین فرصت را برای اعتراض‌های مردمی فراهم کرد. روحانیون در مراسم عزاداری حضرت اباعبدالله‌الحسین علیه السلام، ضمن تکیه بر جنبهٔ ستم‌ستیزی قیام آن حضرت، پیام عدالت‌خواهی را بین مردم تبلیغ می‌کردند. از این تاریخ تا ۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۴ ق / ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ ش سلسله حوادثی رخ داد که سرانجام به پیروزی نهضت مشروطه انجامید. در ادامه با مهم‌ترین حوادثی که منجر به پیروزی این نهضت شد، آشنا می‌شوید.

۱. ماجرای نوز بلژیکی

یکی از حوادث شتاب دهندهٔ جنبش مشروطیت ماجرای نوز بلژیکی بود. این واقعه واکنشی در برابر توهین به مقدسات مردم مسلمان ایران به شمار می رود که آغازگر یک جنبش عمومی شد.

اروپا بیانی که در تهران بودند، در مراسم سال نو محفلی می آراستند و در آن، با پوشیدن لباس های مختلف و زدن صورتک (ماسک) بر چهره، جشن بالماسکه برپا می کردند. در مراسم سال ۱۲۸۳ ش موسیو نوز بلژیکی که طبق قرارداد گمرکی ایران و روسیه (۱۲۸۰ ش) کارگزار روس ها در امور گمرک ایران بود، در ایام محرم با لباس روحانیان و در حالی که قلیان به دست داشت، عکس گرفت. این عکس در محرم ۱۳۲۳ ق / ۱۲۸۳ ش در میان مردم عزادار پخش و موجب اعتراض مردم شد؛ زیرا بلژیکی ها که از سال ۱۳۱۵ ق / ۱۲۷۶ ش ادارهٔ گمرک های ایران را به دست گرفته بودند، با بدرفتاری، افکار عمومی را بر ضد خود تحریک کرده بودند.

✓ رهبری این حرکت را آیت الله سیدعبدالله بهبهانی به عهده داشت. در واقع این اولین جرقهٔ نهضت مشروطه بود. پس از آن، طرفداران نهضت تلاش کردند حرکتی را که سیدعبدالله بهبهانی آغاز کرده بود، بدون نتیجه رها نشود. به اعتقاد آنان، این گام اگر با موفقیت به پیش می رفت، قدم های مهم تر پشت سر آن برداشته می شد. بنابراین، آیت الله سیدعبدالله بهبهانی با آیت الله سید محمد طباطبایی متحد شد. این اتحاد، تا پایان حرکت مذکور، ادامه یافت.

همکاری این دو سید روحانی، مردم ستم دیده و آزادی خواهی را که از مدّت ها قبل در «انجمن های مخفی» تشکّل های کوچکی فراهم آورده بودند، امیدوار ساخت، تا از گوشه و کنار سر برآورند و آماده قیام شوند. در ادامه این جریان و هم زمان با سفر سوم مظفرالدین شاه به اروپا، عده ای از بازرگانان در حرم حضرت عبدالعظیم (ع) تحصن کردند.

آیت الله بهبهانی

آیت الله طباطبایی

۲. نارضایتی مردم ایالت ها

در ایالت ها نیز حادثه هایی رخ داد که نشانگر فراگیر بودن نارضایتی مردم بود. معروف ترین این حوادث ماجرای شلاق خوردن سه تن از علمای کرمان بود که برای مقابله با فرقه ُ «شیخیه» در این شهر قیام کرده بودند. این سه، پس از آنکه به فلک بسته شدند، از شهر اخراج گردیدند.

در ماه رمضان سال ۱۳۲۳ ق، به ویژه ایام عزاداری امیرالمؤمنین (ع)، محور اصلی سخنرانی واعظان تهران، موضوع توهین به این عالمان بود که برای حفظ تشیع در برابر فرقه های ساختگی به پا خاسته بودند. در دیگر ایالت ها و شهرها نیز شرایط نامساعد بود؛ شعاع السلطنه، حاکم فارس، با ستمگری های خود، موجب نارضایتی مردم شده بود. مردم خراسان از ستمگری های غلامرضا خان آصف الدوله به جان آمده بودند.

بیشتر بدانید

در قم، فردی که امتیاز جابه جایی مسافران تهران - قم را به دست آورده بود، آشکارا به خودسری می پرداخت. او که به «عسکر گاریچی» شهرت داشت، با بی احترامی به یک زن پاک دامن، عالمان قم را به واکنش واداشت، اما دولت به سادگی از کنار این حوادث گذشت. در نتیجه، دامنه اعتراض ها بیشتر گسترش یافت.^۱

۳. ماجرای بانک استقراضی روس

با وجود مخالفت عمومی، روس‌ها در محل یک قبرستان متروک، ساختمان بانک استقراضی روس را بنا نهادند. در ضمن انجام عملیات خاک برداری، جسد تازه‌ای در محل گورستان کشف شد و روس‌ها بدون توجه به حساسیت این مطلب نزد مسلمانان، جسد را درون چاهی انداختند. آیت‌الله سیدمحمد طباطبایی به شدت به این کار اعتراض کرد. مردم نیز از این اقدام روس‌ها، ناخشنود بودند. بنابراین، یک اعتراض عمومی شکل گرفت، اما روس‌ها، با بی‌اعتنایی، به کار خود ادامه دادند. تا اینکه موضوع به اطلاع مراجع تقلید نجف رسید، آیت‌الله سیدمحمد طباطبایی و سیدعبدالله بهبهانی و روحانی دیگری به نام میرزا مصطفی آشتیانی به همراه مردم تهران در یک شورش عمومی، ساختمان مذکور را با خاک یکسان کردند.

۴. فلک شدن بازرگانان

در دوران قاجاریه برخی از کالاهای مورد نیاز مردم مانند نفت، کبریت و قند از روسیه وارد می شد. در اثر جنگ روس و ژاپن نرخ قند افزایش یافت و شعله های اعتراض مردم را برافروخت.

به دنبال آزار و اذیت بازرگانان، در مسجد شاه، مجلسی بزرگ برپا شد. این تجمّع، با توطئه ُ امام جمعه درباری و عوامل او که پشتیبان نظام استبدادی بودند، به تشنّج کشیده شد و مأموران، با چوب و چماق به جان مردم افتادند. در پی این حادثه، اجتماع های بزرگی در منزل های علما برپا شد. به پیشنهاد آیت الله سیدمحمد طباطبایی، روحانیون و مردم، با حالت اعتراض تهران را ترک و در حرم حضرت عبدالعظیم تحصن کردند.

بیشتر بدانید

عین الدوله گران شدن قند را بهانه کرد تا از مردم، زهر چشم بگیرد. به اشاره او، علاء الدوله، حاکم تهران، بازرگانانی را که در ماجرای نوز بلژیکی به حرم حضرت عبدالعظیم پناهنده شده بودند، احضار کرد و برخی از آنان، از جمله حاج سیدهاشم، تاجر خوش نام قند را به فلک بست. به همین سبب، شهر

عبدالمجید میرزای عین الدوله

به هم ریخت؛ بازارها بسته شد و مردم در «مسجد شاه» گرد آمدند. در پی این تجمع، مردم نیرو گرفتند و کشمکش بین طرفداران استبداد و عدالت خواهان، شدت گرفت. دولت به وحشت افتاد و با پادرمیانی حاج میرزا ابوالقاسم امام جمعه، به طور موقت، قضیه فیصله یافت. حاج میرزا ابوالقاسم، داماد مظفرالدین شاه بود. او از جانب شاه به امامت جمعه تهران منصوب شده بود و از وی و دربار، پشتیبانی می کرد.

۵. مهاجرت صفری

- مهاجرت روحانیون و مردم به شهر ری و تحصن در صحن حضرت عبدالعظیم به مهاجرت صفری مشهور است.
- این مهاجرت، اولین مرحله اتحاد نیروهای ضد استبداد بود. هر روز بر عده این مهاجران افزوده می شد. عین الدوله برای بازگرداندن علما و مهاجران، به هر شیوه که متوسل شد، نتیجه نگرفت. از آنجا که درباریان فاسد، مانع از رسیدن خبرهای صحیح به مظفرالدین شاه بودند، مهاجران مجبور شدند سفیر عثمانی را واسطه قرار دهند و توسط او، خواسته های خود را به گوش شاه برسانند.
- مهم ترین آن خواسته ها به شرح ذیل بود:

* ایجاد عدالت خانه در همه شهرها، برای رسیدگی به شکایت های مردم و برقراری عدالت در جامعه.

* عمل به قانون اسلامی، به طور دقیق و به دور از ملاحظه های شخصی.

مظفرالدین شاه و عین الدوله اعلام کردند که با خواسته های مهاجران موافق هستند. بنابراین، این مهاجرت، پس از یک ماه، خاتمه یافت.

۵. مهاجرت کبری

□ هنوز مدّت زیادی از بازگشت مهاجران نگذشته بود که معلوم شد عین الدوله به آنان وعدهٔ دروغین داده و در پی آن است که با ایجاد اختلاف در میان آنان و دستگیری، تبعید و زندانی کردن رهبران قیام، جلوی حرکت های انقلابی دیگر را بگیرد. آیت الله طباطبایی چند بار به مظفرالدین شاه نامه نوشت و خواسته های مردم و بی اعتنایی عین الدوله را به او یادآور شد. اما این نامه ها یا به دست شاه نرسید و یا به آنها توجه نکرد. در نتیجه شعله های قیام باردیگر افروخته شد و مردم به خاطر بی اعتنایی شاه دست به قیام زدند، در این میان، چند نفر مجروح شدند و طلبه ای به شهادت رسید. این حادثه، خشم مردم را برانگیخت و آنان جنازهٔ آن طلبه را به مسجدی در مرکز شهر رساندند.

□ عین الدوله به سخت گیری بیشتر پرداخت و تهران حالت حکومت نظامی به خود گرفت. عین الدوله از علما خواست که به خانه هایشان بروند تا خواسته های آنان عملی شود. اما رهبران مردم، پس از بحث و تبادل نظر، تصمیم گرفتند این بار در اعتراض به اقدام های دولت، به شهر مقدّس قم مهاجرت کنند. این مهاجرت که گسترده تر از مهاجرت قبل بود، به «مهاجرت کبری» معروف شد.

تحصن در سفارت انگلیس

❖ به موازات مهاجرت عدالت خواهان به قم، عده ای در باغ سفارت انگلیس گرد آمدند و به بست نشستند. سنت «بست نشینی» و تحصن که از دیرگاه در ایران معمول بود، بیشتر در مساجد و زیارتگاه ها و اماکنی صورت می گرفت که مورد احترام مردم قرار داشت و با باورهای دینی آنها سازگار بود. مشروطه خواهان، بدون پناهندگی به سفارت انگلستان، می توانستند به خواسته های خود دست یابند. دولت انگلستان بر خلاف دولت روسیه که از دربار حمایت می کرد، به ظاهر پشتیبان نهضت مشروطه بود. انگلستان، برای نیل به مقاصد و منافع استعماری اش این سیاست را در پیش گرفته بود. اما کسانی که از سیاست پیچیده استعمار انگلستان درک روشنی نداشتند و نسبت به غرض های بیگانگان غافل بودند، از تجربه جنبش تنباکو، درس و عبرت لازم را نگرفتند. از این رو، سفارت انگلستان در تهران که آرزویی جز اخراج طرفداران روسیه را از دربار نداشت، عده ای از عامل های شناخته شده خود را در بین آزادی خواهان وارد و مردم را به تحصن در سفارتخانه تشویق کرد.

دیگ‌های غذا در سفارت انگلیس برای مشروطه خواهان

پیروزی نهضت و تشکیل مجلس شورای ملی

همراه با مهاجرت علمای تهران به قم، عالمان سایر شهرستان ها و مراکز ایالت ها نیز وارد میدان شدند و نهضت مردمی به اوج خود رسید. بخصوص، حضور شیخ فضل الله نوری، روحانی طراز اول تهران، در کنار آیت الله بهبهانی و آیت الله طباطبایی، بر استحکام قیام افزود. با اوج گیری نهضت، حکومت برای شنیدن خواسته های معترضان اعلام آمادگی کرد. مهم ترین این خواسته ها عبارت بودند از:

- ۱ • برکناری عین الدوله از صدارت
- ۲ • فراهم کردن زمینه برای بازگشت مهاجران به تهران
- ۳ • ایجاد عدالت خانه
- ۴ • تشکیل دارالشّورا (مجلس نمایندگان)

❖ مظفرالدین شاه تسلیم خواسته های مردم شد. او عین الدوله را عزل کرد و فرمان تشکیل مجلس شورای ملی را در ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ صادر کرد. هفت روز بعد، علما، با استقبال پرشکوه مردم، از قم بازگشتند. شهر چراغانی و جشن شادی به پا شد و در ۲۸ مرداد، اولین دورهٔ مجلس شورای ملی با حضور نمایندگان تهران تشکیل گردید. عدّه ای از سیاستمداران مشروطه خواه، به تدوین قانون اساسی پرداختند. آنان با عجله آن را نوشتند و به امضای مظفرالدین شاه رساندند. شاه، ده روز پس از امضای قانون اساسی، درگذشت. به این ترتیب، کشور استبداد زدهٔ ما، با بهره گیری از اندیشه های سیاسی عالمان بزرگ دینی، کوشش فرهیختگان جامعه و مجاهدت مردم، به حکومتی دست یافت که می بایست براساس قانون اداره می شد.

بازگشت علما از مهاجرت کبری

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما چرا نمایندگان مجلس شورای ملی در نوشتن قانون اساسی مشروطه شتاب داشتند؟

پرسش‌های نمونه

۱. پیش از جریان مهاجرت صغری چه حوادثی موجب خشم و اعتراض مردم شد؟
۲. علل جنبش عمومی مردم تهران علیه نوز بلژیکی را توضیح دهید.
۳. مهاجران در مهاجرت صغری چه خواسته‌هایی داشتند؟
۴. منظور از سنت بست نشینی چیست و سفارت انگلستان در نهضت مشروطه چگونه از این سنت به سود منافع آن کشور استفاده کرد؟
۵. به هنگام مهاجرت کبری، چه خواسته‌هایی مطرح شد؟
۶. مظفرالدین شاه در راستای خواسته‌های مشروطه خواهان چه اقداماتی انجام داد؟

اندیشه و جست و جو

۱. در مورد مهاجرت مشروطه خواهان به قم، مطلبی تهیه کنید.
۲. با راهنمایی معلم خود یکی از کتاب‌هایی را که در زمان مشروطه نوشته شده و جریان مشروطه خواهی در آن وجود دارد، تهیه کنید و بخش‌هایی از آن را در کلاس بخوانید.

موفق باشید